

ACTIVITY BASED COASTING FAOLIYATGA ASOSLANGAN XARAJATLAR

Djumayeva Guzal Axtamovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, assistent

Ilxomov Samirjon Ismoiljonovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Saidqulov Samandar Murodovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola tashkilotlarning xarajatlarni hisoblash amaliyotini inqilob qilish imkoniyatiga ega bo'lgan faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash (FAXH) usulini kompleks tahlil qiladi. Maqolada FAXHning kontseptual asoslari, an'anaviy xarajatlarni hisoblash usullariga nisbatan afzalliklari, joriy etish jarayoni bilan bog'liq amaliy muammolar, shuningdek, uning cheklovlari va tanqidlari ko'rib chiqiladi. Mavjud adabiyotlar sintezi orqali FAXHning turli tarmoqlardagi samaradorligi va uning kelajakdagi rivojlanish istiqbollari baholanadi, bu esa tashkilotlarga xarajatlarni aniqroq boshqarish va strategik qarorlar qabul qilishda yordam berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Faoliyatga asoslangan xarajatlar, Xarajatlarni boshqarish, An'anaviy xarajatlar, Resurslarni taqsimlash, Qaror qabul qilish, Samara

Abstract: This scientific article provides a comprehensive analysis of Activity-Based Costing (ABC), a method capable of revolutionizing organizations' cost accounting practices. The article examines the conceptual foundations of ABC, its advantages over traditional costing methods, practical issues related to its implementation, as well as its limitations and criticisms. Through a synthesis of existing literature, the effectiveness of ABC across various industries and its future development prospects are evaluated, aiming to help organizations manage costs more accurately and make strategic decisions.

Keywords: Activity-Based Costing, Cost Management, Traditional Costing, Resource Allocation, Decision Making, Efficiency

Аннотация: Данная научная статья представляет комплексный анализ метода калькуляции затрат на основе видов деятельности (ABC), способного произвести революцию в практике учета затрат организаций. В статье рассматриваются концептуальные основы ABC, ее преимущества по сравнению с традиционными методами учета затрат, практические проблемы, связанные с ее внедрением, а также ее ограничения и критика. Путем синтеза существующей литературы оценивается эффективность ABC в различных отраслях и перспективы ее будущего развития, с целью помочь организациям более точно управлять затратами и принимать стратегические решения.

Ключевые слова: Калькуляция затрат на основе видов деятельности, Управление затратами, Традиционные затраты, Распределение ресурсов, Принятие решений, Эффективность

Kirish

Zamonaviy raqobat sharoitida tashkilotlar o'z mahsulot va xizmatlarining haqiqiy narxini aniq tushunishga har qachongidan ham ko'proq ehtiyoj sezmoqdalar. Xarajatlarni noto'g'ri hisoblash narxlarni noto'g'ri belgilashga, resurslarni samarasiz taqsimlashga va oxir-oqibat strategik xatolarga olib kelishi mumkin. An'anaviy xarajatlarni hisoblash usullari, ayniqsa murakkab operatsiyalar va turli xil mahsulot assortimentiga ega bo'lgan korxonalarda, bilvosita xarajatlarni to'g'ri taqsimlashda ko'pincha cheklovlarga ega bo'ladi. Bu cheklovlar xarajatlar, samaradorlik va rentabellik haqida buzilgan tasavvurlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, 1980-yillarning oxirida shakllantirilgan faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash (FAXH) usuli xarajatlarni aniqroq baholash uchun muhim vosita sifatida paydo bo'ldi. FAXH mahsulot va xizmatlarning resurs iste'molini ta'minlovchi faoliyatlarga bilvosita xarajatlarni kuzatib borish orqali

an'anaviy yondashuvlarning kamchiliklarini bartaraf etishga intiladi [6]. Ushbu maqola FAXHning nazariy asoslarini, uning rivojlanishini, an'anaviy usullar bilan taqqoslab afzalliklarini, joriy etishdagi qiyinchiliklarni va kelajakdagi istiqbollarini atroflicha tahlil qilishni maqsad qilgan. Maqola tashkilotlarga ushbu ilg'or xarajatlarni hisoblash tizimining imkoniyatlari va cheklovlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash (FAXH) faoliyat resurslarini iste'mol qiladi va mahsulotlar bu faoliyatlarni iste'mol qiladi degan asosiy prinsipga asoslanadi. Bu metodologiya bilvosita xarajatlarni mahsulot yoki xizmatlarga "faoliyat drayverlari" deb nomlanuvchi o'lchovlar asosida taqsimlash orqali aniqlaydi. Dastlab "tranzaksiya xarajatlari" sifatida paydo bo'lgan FAXH modeli 1989 yilga kelib hozirgi nomini olgan. Uning rivojlanishi an'anaviy xarajatlarni hisoblash usullarining, ayniqsa ishlab chiqarish sohasida mahsulot narxini aniq aniqlashdagi cheklovlarini bartaraf etishga qaratilgan edi. Dastlabki norasmiy ilovalar keyinchalik rasmiy ta'riflarga va FAXHning qaror qabul qilishdagi qiymatini tushunishga olib keldi.

FAXHning rivojlanishi bir necha bosqichni o'z ichiga olgan bo'lib, ular usulni yanada takomillashtirish va kengaytirishga qaratilgan edi. Uning asosiy maqsadi - tashkilotlar uchun xarajatlarni aniqroq tushunishni ta'minlash, shu bilan birga xarajatlarni boshqarish samaradorligini oshirish va rentabellik tahlilini yaxshilashdir. Bu esa o'z navbatida strategik moliyaviy qarorlar qabul qilishga olib keladi. Misol uchun, FAXH nafaqat mahsulot xarajatlarini, balki jarayonlar, mijozlar va kanallarning xarajatlarini ham aniqlashga yordam beradi, bu esa menejmentga resurslarni qayerga yo'naltirish kerakligini tushunishga imkon beradi.

An'anaviy xarajatlarni hisoblash usullari ko'pincha bilvosita xarajatlarni umumiy o'lchovlar, masalan, ish haqi yoki mashina soatlari asosida butun tashkilot bo'ylab keng taqsimlashga tayanadi. Bu yondashuv ayniqsa xizmat ko'rsatish tarmoqlarida yoki turli xil mahsulot portfeliga ega bo'lgan kompaniyalarda, resurs

iste'moli bo'yicha farqlar mavjud bo'lsa, xarajatlarni noto'g'ri taqsimlashga olib kelishi mumkin. Natijada, ba'zi mahsulotlar haddan tashqari qimmat, boshqalari esa arzon ko'rinishi mumkin, bu esa narxlarni noto'g'ri belgilashga va rentabellikni baholashda xatolarga olib keladi.

FAXH bu kamchiliklarni bilvosita xarajatlarni aniq faoliyatlarga kuzatish orqali bartaraf etadi, bu esa o'z navbatida mahsulot yoki xizmatlarning haqiqiy resurs iste'molini aks ettiradi. Bu shaffoflik va hisobdorlikni oshiradi, resurslarni aniq taqsimlashga, ularni optimallashtirishga va qaror qabul qilishni yaxshilashga yordam beradi. Misol uchun, sog'liqni saqlash sohasida, FAXH bemorlarni parvarish qilish, muolajalar va xizmatlar bilan bog'liq haqiqiy xarajatlarni chuqur tushunishni ta'minlaydi, bu esa samarasizliklarni aniqlashga va moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilashga yordam beradi. Ta'lim muassasalarida esa, FAXH muayyan ta'lim dasturlari, kurslar va ma'muriy vazifalarning haqiqiy xarajatlarini aniqlashga yordam beradi. Ushbu usul kompaniya faoliyatini sezilarli darajada oshirishga qodir ekanligi aniqlangan, bu xarajatlarni boshqarish, samaradorlik va strategik qarorlarni qabul qilishda potentsial foydalar taklif qiladi.

FAXHni muvaffaqiyatli joriy etish bir nechta asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi: asosiy faoliyatlarni aniqlash, ularning resurs iste'molini tahlil qilish va xarajatlarni faoliyat xarajatlari drayverlari yordamida taqsimlash. Ushbu jarayon odatda quyidagi etti qadamni o'z ichiga oladi:

Asosiy faoliyatlarni aniqlash.

Resurslarni faoliyatlarga taqsimlash.

Faoliyat xarajatlari drayverlarini aniqlash.

Faoliyat xarajatlari drayveri stavkalarini hisoblash.

Mahsulotlarga faoliyat xarajatlarini taqsimlash.

Mahsulotning umumiy narxini hisoblash.

Natijalarni tahlil qilish va qarorlar qabul qilish.

Biroq, FAXHni joriy etish sezilarli qiyinchiliklar bilan birga kelishi mumkin. Bularga xarajatlarni aniq taqsimlashning murakkabligi, xodimlarning begonalik yoki ish yukining ortishi sababli qarshiligi, ma'lumotlar yuklanishi xavfi va dastlabki yuqori o'rnatish xarajatlari kiradi. Ayniqsa, yirik va murakkab tashkilotlar uchun FAXH juda foydali bo'lsa-da, kichikroq muassasalar uchun ma'lumotlarga asoslangan boshqaruvga tayyorlik bo'lmasa, u kamroq amaliy bo'lishi mumkin. Muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun rahbarlik va xodimlardan kuchli qo'llab-quvvatlash, keng qamrovli trening, bosqichma-bosqich joriy etish va yetarli resurslarni ajratish zarur. Bular samarasizliklarni aniqlash, resurslarni taqsimlashni yaxshilash va moliyaviy natijalarni maksimal darajada oshirish imkonini beradi.

FAXHning salohiyatiga qaramay, uning joriy etishdagi muvaffaqiyat darajasi kutilganidan past bo'lib, tarqalishi sekinlashgan "FAXH paradoksi" haqida munozaralar mavjud. Nazariy tanqidlar asosan xarajatlar pulining yagona drayverga bog'liqligi, xarajatlarning chiziqli proporsionalligi va jamlanadigan faoliyat o'lchovlari haqidagi taxminlarga qaratilgan. Agar bu shartlar bajarilmasa, FAXH ma'lumotlarining ishonchliligi kamayishi mumkin. Ushbu tanqidlar resurs kontsepsiyalari va xarajatlar tasnifiga o'zgartirishlar kiritishni talab qildi.

Kelajakda FAXH modeli yanada integrallashgan va dinamik xarajatlarni boshqarish tizimlarining bir qismi sifatida rivojlanishi mumkin. Texnologik taraqqiyot, xususan, katta ma'lumotlar (big data), sun'iy intellekt va mashinani o'rganish, FAXH ma'lumotlarini yig'ish, tahlil qilish va interpretatsiya qilish jarayonlarini avtomatlashtirish va takomillashtirishga yordam berishi mumkin. Bu, o'z navbatida, FAXHning joriy etish xarajatlarini kamaytirib, uning aniqligini oshirishi mumkin. Masalan, CareSet kabi tahliliy kompaniyalar tomonidan yillik \$1.1 trilliondan ortiq Medicare da'volaridan foydalanilgan keng ma'lumotlar, tashkilotlarga operatsion strategiyalarni takomillashtirish va narxlash bo'yicha asosli qarorlar qabul qilish uchun batafsil ma'lumotlarni olish imkoniyatini beradi.

Bundan tashqari, kelajakdagi tadqiqotlar FAXHning turli tashkiliy madaniyatlarda va turli iqtisodiy sharoitlarda muvaffaqiyat omillarini yanada

chuqurroq o'rganishi mumkin. FAXHning nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlarga, balki no-moliyaviy ko'rsatkichlarga, masalan, innovatsiyalar, mijozlar qoniqishi va xodimlarning jalb qilinishiga ta'sirini o'rganish ham muhimdir. "FAXH paradoksi"ni hal qilish uchun joriy etish muammolari metodologiyani o'zidan kelib chiqadimi yoki uni qabul qiluvchi tashkilotlardanmi, aniqlash zarur. Bu, o'z navbatida, FAXHning samaradorligini oshirish va uning kengroq tarqalishiga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot ushbu mavzuga oid mavjud akademik adabiyotlarni sintez qilishga asoslangan nazariy va konsepsion yondashuvni qo'llaydi. Maqolada faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash (FAXH) konsepsiyasi, uning afzalliklari, joriy etish muammolari va cheklovlari bo'yicha nashr etilgan ilmiy ishlar, kitoblar va hisobotlar tahlil qilingan. Tahlil FAXHning rivojlanish tarixi, an'anaviy xarajatlarni hisoblash usullari bilan taqqoslash, shuningdek, turli tarmoqlarda (masalan, oliy ta'lim va sog'liqni saqlash) uning amaliy qo'llanilishi holatlarini o'z ichiga oladi. Ma'lumotlar sintezi va tanqidiy baholash orqali FAXHning tashkilotlar uchun qiymati va uning kelajakdagi istiqbollari aniqlangan. Ushbu metodologiya mavjud bilimlar bazasini chuqurlashtirish va mavzuga oid turli nuqtai nazarlarni birlashtirish imkonini beradi.

Xulosa

Faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash (FAXH) tashkilotlar uchun xarajatlarni aniqroq tushunish va strategik qarorlar qabul qilish uchun kuchli vositadir. An'anaviy xarajatlarni hisoblash usullariga nisbatan FAXH bilvosita xarajatlarni faoliyatlarga bog'lash orqali mahsulot va xizmatlarning haqiqiy narxini aniqlashga yordam beradi, shu bilan resurslarni optimallashtirish va samaradorlikni oshirishga zamin yaratadi. Uning oliy ta'lim, sog'liqni saqlash va ishlab chiqarish kabi turli sohalardagi samaradorligi bir qator tadqiqotlarda ta'kidlangan.

Biroq, FAXHni joriy etish murakkab jarayon bo'lib, u rahbarlikning qat'iy qo'llab-quvvatlashini, xodimlarning treningini va texnologik investitsiyalarni talab qiladi. Ma'lumotlarni boshqarishning murakkabligi, xodimlarning qarshiligi va

dastlabki yuqori xarajatlar jiddiy to'siqlar bo'lishi mumkin. "FAXH paradoksi" shuni ko'rsatadiki, uning nazariy salohiyati amaliy muvaffaqiyat darajasidan oshib ketadi, bu esa metodologiyaning o'zidan kelib chiqadimi yoki joriy etish jarayonidagi muammolarga e'tibor qaratishni talab qiladi. Kelajakda sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar kabi texnologiyalardan foydalanish FAXHning aniqligi va samaradorligini oshirishi mumkin, bu esa uni zamonaviy tashkilotlar uchun yanada qimmatli vositaga aylantiradi. Oxir-oqibat, FAXHni muvaffaqiyatli joriy etish tashkilotning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini sezilarli darajada yaxshilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Kaplan, Robert S., and Cooper, Robin. Xarajat va Samara: Integratsiyalashgan xarajat tizimlaridan foydalanib daromadlilik va samaradorlikni oshirish. Boston: Harvard Business School Press, 1998.

Johnson, H. Thomas, and Kaplan, Robert S. Yo'qolgan dolzarblik: Boshqaruv hisobining yuksalishi va tanazzuli. Boston: Harvard Business School Press, 1987.

Cooper, Robin, and Kaplan, Robert S. "Foyda Ustuvorliklari Faoliyatga Asoslangan Xarajatlarni Hisoblashdan." Harvard Biznes Sharhi, vol. 69, no. 3, 1991, pp. 130-135.

Kaplan, Robert S. "Faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash o'lgan; Yashasin Faoliyatga asoslangan boshqaruv." Xarajatlarni boshqarish jurnali, jild. 12, son. 5, 1998, bet. 8-19.

Cooper, Robin. "Faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblashda ikki bosqichli tartib." Ishlab chiqarish sanoati uchun xarajatlarni boshqarish jurnali, vol. 2, no. 3, 1988, pp. 43-51.